

MORAL I JEZIK: POUČNA ANALOGIJA O OSOBNOM I ZAJEDNIČKOM MORALNOM IDENTITETU U PROCESU GLOBALIZACIJE

Martin McKEEVER, Rim

Sažetak

Članak pokušava ukazati na dva različita načina shvaćanja moralnog identiteta u kontekstu globalizacije, ostavljajući čitatelju procjenu da odredi svoja stajališta u ovoj raspravi. U tom smislu, autor suprotstavlja tri teze sociologa Zygmunta Baumana, iznesene u djelu *Postmodern Ethics*, s mišljenjem teologa Johna Milbanka, izrečeno u knjizi *Theology and Social Theory*. Prema Baumanu, moralni subjekt globalizirane kulture mješavina je nestalnih uloga, poriva i senzibiliteta, identitet moralne zajednice u globaliziranoj kulturi proizlazi iz odabranog predmeta ili uzroka te zbog neusporedive prirode nazora, vrijednosti i težnji pojedinaca i zajednica uzaludan je sveopći etički diskurs. Nasuprot Baumanovog, prilično pesimističnog i minimalističkog poimanja ljudskog identiteta, pogotovo kada se radi o nihilističkim posljedicama po etiku, Milbank vjeruje da je kršćanski identitet ostvariv i održiv čak i u globaliziranoj kulturi. Milbank, međutim, ne daje prikladno objašnjenje o tome kako se kršćanskom vjerom može politički posredovati u globaliziranoj kulturi. Stoga, autor zaključuje kako globalizacija i postmoderna nisu događanja nad kojima imamo kontrolu te kako postoji više nego dobar razlog da se procesu globalizacije pristupi s velikim oprezom.

Ključne riječi: moralni identitet, globalizacija, postmoderna kultura, kršćanska etika.

Uvod

U ovome radu pokušat ćemo se usmjeriti samo na proces globalizacije gledan iz jednog aspekta, aspekta osobnog i zajedničkog moralnog identiteta. Prije otvaranja ovog problema željeli bismo predložiti nešto što vidimo kao analogiju između jezika i morala,¹ analogiju koja bi nam mogla pomoći shvatiti neka moralna pitanja bitna za proces globalizacije. Učenje stranih jezika prilično je umjetan proces usporedimo li ga s učenjem materinskog jezika. Jedna od rijetkih prednosti učenja stranog jezika jest mogućnost nadgledanja procesa usvajanja. Dok se u prošlosti u školama gubilo puno vremena na apstraktno objašnjavanje gramatike, suvremene nastavne metode naglasak stavljaju na *imitaciju* izvornih govornika. Tek nakon postupka u kojem se namjerno pokušava riječi, odnosno izraze, izgovoriti na način na koji to čine izvorni govornici, učenika se postupno uvodi u proces *regulacije*, poznat pod nazivom gramatika. Važno je napomenuti kako je postupak regulacije isto tako oponašanje, no na apstraktnijoj razini – oponašaju se strukture i pravila. Kako bi netko postao kompetentan govornik stranog jezika, nije mu dovoljno samo poznavati strukture i pravila. Učenik vremenom mora usvojiti sposobnost sastavljanja i stvaranja struktura za koje ne postoje prikladna predodređena pravila, premda ovakve strukture nisu u neskladu s već postojećim pravilima. Ovakvo kreativno, originalno izražavanje osobe koja uči novi jezik možemo nazvati *naracijom*, budući da ono uključuje izražavanje govornika koji je autor onoga što govori.

Ovakav krajnje pojednostavljen i svjesno umjetan postupak na koji se uči govoriti strani jezik može poslužiti kao poučna analogija za jednako tako pojednostavljen, no vrijedan prikaz postupka kojim učimo kako biti moralni, kako biti dobri kao ljudska bića. Dijete u početku obično *oponaša* dobra djela majke i oca, bez svjesne namjere i mogućnosti izbora. Samo kroz dugotrajno i teško iskustvo nauči, apstraktnijim postupkom oponašanja, *urediti* svoje ponašanje prema navadama i pravilima obitelji i društva u kojem živi. Odrasla moralna osoba mora se vremenom naučiti ponašati u uvjetima za koje ne postoje prikladna, unaprijed utvrđena pravila, to jest osoba mora znati ispričati vlastitu priču kao samosvjestan, kreativan moralni subjekt.

¹ Za izradu ove analogije poslužila su djela autora poput: A. MacINTYRE, *After Virtue*, Indiana University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1981.; H. McCABE, *Law, Love and Language*, Sheed and Ward, London, 1968.

1. Moral i identitet

Prije negoli prijedemo na specifično pitanje globalizacije, bilo bi korisno nešto reći o odnosu morala i identiteta. Kako ovaj složeni problem nije tema ovog rada, i kako neizbježno uključuje složena filozofska pitanja, predstaviti ćemo ga samo kao radnu hipotezu. Odnos između ova dva pojma iznijeti ćemo stoga u obliku kojega bi trebalo znatno doraditi, a koji podrazumijeva neka sporna gledišta, no poslužit će za upozoravanje na pitanja koja ćemo kasnije pažljivije obraditi u raspravi o moralnom identitetu u kontekstu globalizacije.

U filozofskoj etici općenito, a pogotovo u skolastičkoj i neoskolastičkoj teologiji, postoji naglašena tendencija prema kojoj se proučavanju morala pristupa kroz razmatranje individualnog moralnog čina. Poznata nam je mikroskopska analiza dobrih i loših strana postupaka ljudi, prema obrascu: namjera, cilj, okolnosti i posljedice. Ovakav pristup i kazuistička metoda ostaju korisna, a ponekad čak i neophodna metoda moralne analize, pogotovo za pedagoške svrhe. Problem se sastoji u tome što često podrazumijeva identitet subjekta koji djeluje, bez prikladne potvrde o onome što u analogiji nazivam naracijom koja je iznad života u koju je umetnut specifičan čin. Kako ističe MacIntyre, pojedinačni moralni čin uvijek je apstrahiran iz priče u kojoj je neki vršitelj radnje, a njegove moralne kvalitete proizlaze iz ovog odnosa (iz dosljednosti) toj priči. Ova životna priča, kao i sve priče, uključuje autora, druge sudionike i zaplet.

Ovdje je analogija između morala i jezika vrlo izražena: kao što jezik ne može biti shvaćen samo kao instrument koji je na raspolaganju već unaprijed i nezavisno formiranom govorniku, tako se moral ne može shvaćati kao dio priče koji se može preskočiti. Ili, da to još više naglasimo, točnije je o govorniku razmišljati kao o proizvodu jezika, negoli obratno, a o moralnom akteru kao proizvodu morala, a ne obrnuto.

Kako bismo shvatili kako je ovakav način poimanja morala kompatibilan s nužnom idejom o ljudskoj slobodi, moramo poraditi na odnosu između moralnog aktera kojeg ćemo ovdje, vjerni gramatičkoj analogiji, staviti u «prvo lice jednine», (npr. io, ich, je, ja), a moralnu zajednicu u «prvo lice množine» (npr. noi, wir, nous, mi). Wittgestein kaže: «Ljudi se, poput pasa, odazovu kada ih zazovete po imenu.» Čujem li kako netko iza mene zazove «Giovanni» ili «Ivan», neću se obazirati. No, čujem li «Martin», okrenut ću se. Što je «Martin»? «Martin» je zvuk koji se u diskursu između ljudi koristi kao simbol. To je simbol životne priče koju ja stvaram. Razumljiv odgovor na pitanje «tko sam ja»? zapravo je moja autobiografija.

Bitno je upozoriti na to da je identitet shvaćen na ovaj način moguć samo kroz društvene odnose i u okviru društvenih odnosa. Takvi su odnosi projekti ljudi, s objavljenom ili neobjavljenom svrhom. Glavni junak životne priče uvijek dolazi *in medias res*, na način da se ovi projekti uvijek odvijaju kada njega/nju netko zazove po imenu. Tako ja ne dolazim na svijet objavljujući svoj identitet, nego se zapravo zateknem uključen u smislene projekte postojeće zajednice (u početku moje obitelji) koja mi se obraća, te me postepeno uključuje u te projekte. Ovdje nam opet može poslužiti lingvistička analogija: interakcija između glavnog lika i zajednice može se shvatiti kao imitacija, regulacija i naracija. Kada govorimo o moralu, ono što se zapravo oponaša, uređuje i prepričava zapravo se može razumjeti kao scenarij s ulogama (moralna djela su izolirani trenuci uloge koju se igra) u drami ljudskoga društva. Glavni je lik uklopljen u zajednički projekt kada se on ili ona poistovjete s tim ulogama (uloga u društvu govori što mi je činiti, govori mi što sam), inače on ili ona «ispadaju» iz igre. Ako sve prođe u redu, «prvo lice jednine» postaje (različit, jedinstven) dio «nas». Kod ovakvog poimanja morala sloboda glavnog lika sastoji se upravo od izbora uloga, kroz specifične radnje koje zajedno čine osobni moralni identitet.

2. Moderno doba, postmoderna i globalizacija

Ostavljajući na trenutak za sobom golem broj otvorenih pitanja o odnosu između morala i identiteta, prijedimo na glavnu temu ovog rada: utjecaj globalizacije na moral i na identitet. Ovdje nećemo ponavljati definicije niti opise procesa globalizacije koji se mogu pronaći u literaturi, i koje u današnje vrijeme objašnjavaju govornici. Ono što želimo jest ovaj proces smjestiti u povijesne okvire, te zabilježiti neke od kontroverznijih, negativnijih aspekata.²

Čini nam se kako je najbolje započeti s pojmovima kao što su prosvjetiteljstvo, modernizam, liberalizam, te sa svim što se veže uz nazive kao što su: epistemologija, etika, politika, pravo, ekonomija itd. Globalizacija je posljednja faza nečega što nazivamo projektom modernizma, izuzetno žestokog i mahnitog razdoblja. Postmoderna se tako može shvatiti kao reakcija otrežnjenja, te je tako, što je sasvim logično, obilježena hiperkričnim odgovorom na neke od vidova globalizacije kao što su: heteronomija, homogenizacija, uništavanje okoliša, itd. Paradoks koji se spominje u *Fides et ratio* jest taj što se etička osnova ove kritike pokazala poprilično nihilističkom. U tom smislu, usprkos iskrenom moralnom

² Usp. M. McKEEVER, Can anything good come out of postmodernism?: A reading of Zygmunt Bauman's *Postmodern Ethics* in the light of *Fides et ratio*, u: *Studia Moralia* 40 (2002), br. 1, str. 237-258.

patosu, može se osnovano tvrditi kako je u svojoj negaciji svih sustavnih etičkih stavova postmoderna više ortak globalizacije negoli njezin kritičar.

Imajući na umu ove uvodne napomene, željeli bismo dati kratak prikaz dva različita načina shvaćanja moralnog identiteta u kontekstu globalizacije. S tim ćemo ciljem koristiti dva glasa. Jedan pripada sociologu Zygmuntu Baumanu, a drugi teologu Johnu Milbanku. U Baumanovo ime izložiti ćemo tri teze koje rezimiraju njegovo stajalište navedeno u djelu *Postmodern Ethics – Etika postmoderne*.³ U Milbankovo ime Baumannu ćemo odgovoriti na temelju djela *Theology and Social Theory - Teologija i teorija društva*.⁴ Iznošenje njihova mišljenja o ovom pitanju bit će pomalo nepotpuno zbog vremenske ograničenosti. Međutim, suprotni stavovi o posljedicama koje globalizacija ostavlja na identitet pružit će nam mogućnost da odredimo svoja stajališta u ovoj raspravi.

3. Moralni identitet u postmodernoj globaliziranoj kulturi, prema Z. Baumanu

Moralni subjekt globalizirane kulture mješavina je nestalnih uloga, poriva i senzibiliteta.

- Postmoderna otkriva prividnu autonomiju esencijalističkog kantovskog subjekta. U kontekstu galopirajuće globalizacije moramo potvrditi istinsku samosvojnost utjelovljenog, povijesnog, urođeno dvosmislenog moralnog subjekta.
- Postmoderni globalizirani subjekt neprekidna je izmjena uloga, senzibiliteta, identiteta, a ne stalna funkcija u sterilnom, monolitnom sustavu.
- Kako bismo neki subjekt opisali kao moralan, potrebno je samo naznačiti njegovu/njezinu sposobnost za djelovanje po nagonu u potrazi za nečim što se smatra dobrim.
- U globaliziranom svijetu, a pogotovo na globaliziranom tržištu, moralni subjekt ne može snositi odgovornost za posljedice svojih djela na nekom drugom mjestu.

³ Usp. Z. BAUMAN, *Postmodern Ethics*, Blackwell, Oxford, 1993.

⁴ Usp. J. MILBANK, *Theology and Social Theory*, Blackwell, Oxford, 1990.

- Suočeni s kulturnom homogenizacijom, kako ne bismo postali kulturni klonovi, branimo se smjelim izražavanjem osobnosti kroz način odijevanja, frizuru, žargon.

Identitet moralne zajednice u globaliziranoj kulturi proizlazi iz odabranog predmeta ili uzroka.

- Kao što je postmoderna pomogla razotkriti okrutnu iluziju univerzalnog napretka u okviru nacionalne države, isto nam je tako pomogla prepoznati opasnosti prisutne u novim heteronomijama globalizacije (poslovni svijet, sudovi, administracija, kultura), čija politička moć nadilazi i prelazi granice tradicionalne strukture državne kontrole.
- Zajednički moralni identitet može se pronaći u skupinama, zajednicama kojima su pojedinci privrženi zbog nekog specifičnog razloga, kao npr: spol, etnička pripadnost, kulturna udruga.
- Zbog promjena u odnosima i obitelji država ne može nametnuti jedinstvenu viziju ljudskog identiteta, mora težiti nekom obliku pravnog konsenzusa o novim oblicima bračnih zajednica, novim tehnologijama reprodukcije itd.

Zbog neusporedive prirode nazora, vrijednosti i težnji pojedinaca i zajednica uzaludan je sveopći etički diskurs.

- Filozofskim rječnikom rečeno, glavni je doprinos postmoderne razotkrivanje iluzije o univerzalnoj etici, koja pretpostavlja postojanje univerzalne ljudske naravi i pokušava je učiniti zakonitom za sve, kao da su svi jednaki.
- Naše težnje, kako na etičkoj, tako i na političkoj razini, moraju biti skromnije, lokalnoga karaktera, provizorne, subjektivne.
- To znači da moramo živjeti s kaosom koji iz toga proizlazi, s agnosticizmom, a moramo se odreći prava na moralno i političko organiziranje na načelima racionalizma.
- Suvremena je misija otkrivanje Drugoga koji je uistinu Drugi, stoga se prema njemu ne treba odnositi kao prema drugom obliku «mene»/»nas», ne smije ga se podvrgnuti mojim/našim stavovima.

4. Milbankov odgovor

Postoji puno elemenata u Baumanovoj kritici moderne, liberalne kulture s kojom bi se Milbank ne samo složio, nego bi bio kritičniji od samog Baumana. Ovo se odnosi na neobuzdani kapitalizam, pretjerani racionalizam, totalitarna stremjenja, idolopoklonstvo novcu. Ipak, kao kršćanin, ne može prihvatiti Baumanovo prilično pesimistično i minimalističko poimanje ljudskog identiteta, pogotovo kada se radi o nihilističkim posljedicama po etiku. U zamišljenom odgovoru Baumanu koji slijedi, a kojeg smo slobodno izvadili iz njegove knjige *Theology and Social Theory*, Milbank objašnjava zašto vjeruje da je kršćanski identitet ostvariv i održiv čak i u globaliziranoj kulturi.

- Liberalna ideja o pojedincima koji se pojavljuju u prvotnom prirodnom obliku, da bi se tek potom na temelju (hipotetičkog) ugovora oblikovali u građansko društvo, puno je manje nevjerojatna od kršćanske naracije o narodu kojeg je Bog spasio. To je, po meni, zaplet u okviru kojeg ljudska bića mogu otkrivati i njegovati svoj vlastiti i zajednički identitet.
- Individualizam moderne i razuzdanost postmoderne paradoksalno zanemaruju najdublje izvore jedincatosti čovjeka, sadržane u posebnosti božanske milosti prisutne u svakoj osobi, posebnosti na kojoj se najviše temelji očitovanje osobnosti.
- Ideja o osobnoj samosvojnosti toliko je hvaljena u doba moderne i postmoderne, zbog toga što se osoba shvaća prvenstveno kao «volja za moć», u kojoj se subjekt identificira sa svojom sposobnosti da djeluje, to jest s osobnom ili zajedničkom moći. Kršćanin se, nasuprot tome, identificira s Kristom koji se odriče moći, uspjeha i samoostvarenja, prepušta se milostivoj vlasti Božjoj u potrazi za mirom. Dok s pravom zanemaruje mit o modernizmu, Bauman ne može ponuditi metanaraciju kao alternativu, a ljudski je život bez ovakve metanaracije kao glumac bez kazališnog komada.
- Premda ukorijenjena u neopisivome Bogu, istinska je mjera individualnosti umijeće uklapanja osobe u obiteljske i društvene odnose, a ne samosvojnost izoliranog individualca. Ovo za kršćanina znači uklapanje u konkretno iskustvo ljubavi i pravde u crkvenoj zajednici, no istovremeno kritičan stav prema drugim oblicima zajednice, pogotovo prema globaliziranoj zajednici.

- «Svjetovni razum» nameće granice našem shvaćanju sebe samih i svijeta koji nas okružuje. Alternativno poimanje kršćanske vjere sastoji se u tome što se odbija poistovijetiti s mitom o moći, a poistovjećuje se s neprekidnom naracijom o spasenju u Kristu.
- Globalizaciju možemo promatrati kao oponašanje (simulakrum) katoliciteta u najužem smislu te riječi. Naš istinski identitet ne nalazi se u jednoličnosti i povodjenju za suvremenim trendovima. Moramo pronaći način izražavanja vlastitog identiteta koji će biti jasniji i odvažniji i od moderne i od postmoderne kulture.

Zaključak

Čuli smo dva autora, Baumana i Milbanka, s različitim stajalištima o pitanjima moralnog identiteta u kontekstu globalizacije. Pozivamo vas da pokušate odlučiti s kojim se autorom slažete i zašto. Naše je stajalište da se vrijednost Baumanove studije sastoji u tome što dobro *opisuje* iskustvo subjekta u kulturalnom okruženju postmoderne i globalizacije, pronicljiv je i domišljat u oslikavanju promjenjivih okolnosti i njihovih posljedica na život ljudi. Slab je u artikuliranju sustavne kritike jezikom etike, upada u zamku lakovjernog razlikovanja, npr. prihvatljive moralnosti utemeljene na spontanom porivu i neprihvatljivog ćudoređa koje se temelji na razumu.

Vrijednost se Milbankova djela, osim u njegovoj nedvojbenoj naobrazbi, nalazi i u smjelosti i originalnosti iskazivanja mišljenja. Posebno je zanimljiv njegov ustupak postmodernoj koji sadržava najosnovnije tradicionalne premise predmoderne kršćanske etike. Milbank, međutim, ustraje na mogućnosti odbijanja nihilizma postmoderne iz drugih razloga. Opasnost se njegova načina razmišljanja ne krije toliko u teološkoj obnovi koliko u izolaciji Crkve zbog radikalnosti njegova mišljenja. Milbankova vizija podrazumijeva odbijanje nečega što je u društvenoj etici poznato kao legitimna autonomija političkoga područja. To je, po njemu, dio liberalnoga mita kojeg se pokušava odreći, no ne daje prikladno objašnjenje o tome kako se kršćanskom vjerom može politički posredovati u globaliziranoj kulturi.

Globalizacija i postmoderna nisu događanja nad kojima imamo kontrolu, mi smo u njima koliko su i one u nama. Mogućnost prividne obrane jest pokušaj poricanja čitavog procesa i povlačenje u svijet izgrađen prema alternativnoj priči; mnoštvo sekti i ezoteričkih skupina (neke čak i unutar Crkve) dokaz su popularnosti ovakvoga izbora. Crkva je, međutim, ustanovljena po svom

poslanju, svijetu i za svijet, te stoga mora u svijetu predstavljati znak spasenja. Položaj antisvijeta i antiglobalizacije isuviše je pojednostavljen, no postoji više nego dobar razlog da se procesu globalizacije pristupi s velikim oprezom. Postoji opasnost da u političkim i etičkim okvirima globalno tržište ostvari uspjeh koji Zusammenhofov esperanto nije uspio ostvariti na lingvističkoj razini.

Prijevod s engleskog: Divna Ćurić

***MORALITY AND LANGUAGE: AN INSTRUCTIVE ANALOGY
CONCERNING PERSONAL AND CORPORATE MORAL
IDENTITY IN THE FACE OF GLOBALISATION***

Summary

*The article points to two different conceptions of moral identity in the context of globalisation, leaving it to its readers to define their views on the discussion. In this spirit the author confronts three theses of sociologist Zygmunt Bauman from his *Postmodern Ethics*, to the views of John Milbank, which can be found in his book *Theology and Social Theory*. According to Bauman, the moral subject of globalized culture is a melange of fluctuating roles, impulses and sensibilities; the identity of the moral community is derived from a selected issue or cause. Because of the incommensurable nature of views, values and aspirations of both individuals and communities, the universal ethical discourse is futile. Opposite to Bauman's rather pessimistic and minimalist conception of human identity, particularly when related to its nihilistic consequences for ethics, Milbank believes that Christian identity is a feasible and liveable option even in globalized culture. However, Milbank does not offer a suitable explanation of how Christian faith can be politically mediated in a globalized culture. Thus the author concludes that globalisation and post-modernity are not processes that we can control, and there is more than good reason why we should approach the process of globalisation with caution.*

Key words: moral identity, globalisation, post-modern culture, Christian ethics.